

Studies in Textiel 5

Studies in Textiel 5

Haar

Symposium gehouden op 14 april 2016

STICHTING TEXTIELGESCHIEDENIS

Hilversum
Verloren
2017

Inhoud

Van de redactie	6
Haar	9
Haar! Menselijk haar en textiel <i>Ninke Bloemberg</i>	10
Hybriden tussen mens en dier. Over onze afkomst en idealen <i>Sylvia B.</i>	31
Taal, Traditie en Tijd. De betekenis van het materiaal haar in het werk van Masako Takahashi <i>Anne-Karlijn van Kesteren</i>	39
Haarsieraden. De geschiedenis van het gebruik van menselijk haar in het sieraad <i>Sophie van Gulik</i>	45
Gevaarlijk haar. Menselijk haar in kunst en mode <i>Anneke Smelik</i>	65
Hidden Histories of Human Hair in Global Fashion <i>Emma Tarlo</i>	74
H(G)aren. Een tweede leven voor mensenhaar als textiele grondstof? <i>Veerle Tytgat</i>	81
'Specimens of Coiffures'. Hair, Fashion, Race and Ethnicity <i>Sarah Cheang</i>	89

Textiele zaken	105
MycoTEX <i>Aniela Hoitink</i>	106
Fashionable insects <i>Carina Wagenaar</i>	114
Pest control in textiles by parasitoid wasps <i>Marieke van Es</i>	120
Boekenrubriek <i>Jantiene van Elk</i>	124
TC te gast	127
Summaries/Samenvattingen	132
Over de auteurs	137

Van de redactie

De manier waarop mensen op textiel reageren is heel divers. De een wordt gefascineerd door het scala aan vervaardigingstechnieken, de ander wil alles weten van de sociale achtergronden en maatschappelijke implicaties. De interesse kan ook uitgaan naar mode en de verandering daarin door de tijd. Sommigen gaan dieper op hun onderwerp in dan anderen, maar hoe gepassioneerd de verhouding van de mens tot de textiel ook is, er blijft een distantie bestaan tussen het ik en het onderwerp van zijn aandacht. Eenzelfde distantie bestaat wanneer het gaat over de grondstoffen die voor textiel worden gebruikt: plantaardig, mineraal, dierlijk ...

Maar gebruik in plaats van deze vezels menselijk haar als grondstof voor gebruiksartikelen en kunstvoorwerpen en de distantie verdwijnt als bij toverslag. Er komt een licht soort onrust voor in de plaats: nu gaat het over onszelf. Een deel van ons wordt veranderd in een grondstof voor het maken van objecten, en is vanaf dat moment niet menselijk meer maar alleen nog menselijk geweest. En dat roept onbehaaglijke associaties op: een besef van eindigheid en verlies, herinneringen aan de exploitatie van menselijke lichamen voor geldelijk gewin.

Tegelijkertijd is de mensheid van oudsher gefascineerd door zijn haar. De haardracht geeft altijd een boodschap af. Onder de Manchu keizers waren hun mannelijke onderdanen verplicht hun haar in een lange paardenstaart te dragen: het haar als uniform. In de jaren 1960 van de vorige eeuw was het dragen van lang haar door mannen een heel ander signaal: zij zetten zich juist af tegen de gevestigde orde. Haar staat ook voor kracht en schoonheid. Samson verliest zijn reuzenkracht wanneer Delila hem kaalscheert. En hoeveel verhalen kennen we niet over vrouwen die met hun lange haren mannen veroveren dan wel in het ongeluk storten? Uit deze laatste voorbeelden blijkt dat haar ook sterk verbonden is met het individu: een plukje haar kan de herinnering aan een individu levend houden.

De *Textielcommissie.nl* organiseerde in het voorjaar van 2016 het symposium *Haar! Menselijk haar in mode en textiel*. Directe aanleiding om te kiezen voor dit thema was de gelijknamige tentoonstelling in het Centraal Museum Utrecht, van 20 februari tot en met 29 mei van dat jaar. In dit nummer van *Studies in Textiel* behandelen auteurs van diverse pluimage alle bovengenoemde aspecten van het gebruik van menselijk haar. Ze laten voorbeelden zien uit de geschiedenis, de antropologie, de wereldhandel en de kunst. Ook toepassingen in mode en in sieraden passeren de revue.

De rubriek *Textiele zaken* bevat drie Engelstalige artikelen van lezingen die zijn gehouden op het internationale symposium *Biodesign in Textiles*, voorjaar 2015. Onderzoek naar het kweken van textiel met schimmels en het ontwerpen van kleding met insecten als ornament geven vernieuwende resultaten. Literatuuronderzoek naar mottenbestrijding met behulp van parasitaire wespen geeft aan dat er een milieuvriendelijk alternatief bestaat voor bestaande methoden. Maar hoe effectief is dit alternatief, en is het verantwoord om insecten los te laten in de verzameling?

Ook vindt u in *Textiele zaken* de eerste aflevering van onze nieuwe boekenrubriek waarin u een korte beschrijving kunt lezen van een aantal publicaties die dieper ingaan op het hoofdthema van elk nummer, in dit geval dus menselijk haar. Als afsluiter een korte beschrijving van twee excursies in het kader van *TC te Gast*.

De redactie van *Studies in Textiel* dankt de auteurs voor hun bijdragen en wenst u, de lezer, veel leesplezier en inspiratie toe.

Redactie *Studies in Textiel*

Studies in Textiel wil een platform zijn voor iedereen die wil publiceren over textiel. Heeft u een artikel dat u wilt publiceren, of kent u iemand die dat wellicht graag zou willen, aarzel dan niet om contact op te nemen via het e-mailadres redactie@textielcommissie.nl.

Haar

**Textielsymposium
gehouden op 14 april 2016**

Haar!

Menselijk haar en textiel

Ninke Bloemberg

Inleiding

Een dagboek borduren met je eigen haar? Een vlinderdas maken van je lange lokken? Het zal bij weinigen opkomen maar haar vormt een geweldig materiaal voor sieraden, borduursels en zelfs kledingstukken. Toch roept de gedachte om zo iets te doen bij velen in eerste instantie vooral aversie op. Immers, we adoreren haar wanneer het op het hoofd zit en niet zo zeer wanneer we haren in ons doucheputje of de soep vinden. 'Go ahead, say it: Macabre. Creepy. Weird', schreef Nina Siegal in haar recensie van de tentoonstelling *HAAR! Menselijk haar in mode en kunst* in *The International New York Times*.¹ Gelukkig voelt niet iedereen deze weerstand bij dit onderwerp. Menselijk haar als materiaal blijkt kunstenaars wereldwijd tot de verbeelding te spreken. Ook moeten we ons realiseren dat haar een belangrijk onderdeel is van onze cultuur. Het onderzoek naar de rol die haar daarin speelt en naar objecten vervaardigd van menselijk haar vormden het uitgangspunt voor de tentoonstelling in het Centraal Museum. In dit artikel ga ik, na een korte terugblik op de functie van haarsieraden in de negentiende eeuw, aan de hand van een aantal kunstwerken dieper in op vier aspecten van de tentoonstelling: haarsieraden in de eenentwintigste eeuw, haar in de mode, haar als *bio-waste* en haardracht. Er zijn parallellen te trekken binnen deze thema's, maar iedere kunstenaar heeft een eigen visie, techniek en verhaal die tot uitdrukking komen in een uniek ontwerp.

De inspiratie voor de tentoonstelling vormden de kantachtige haarsieraden uit de negentiende eeuw in de modecollectie van het Centraal Museum.² Deze colliers, oorbellen en armbanden zijn al jarenlang zorgvuldig opgeborgen in het depot. Ze zien er fragiel en breekbaar uit; een haar kan immers makkelijk breken. Toch is haar vanwege zijn samenstelling zeer sterk en elastisch en kan het de tand des tijds goed doorstaan.

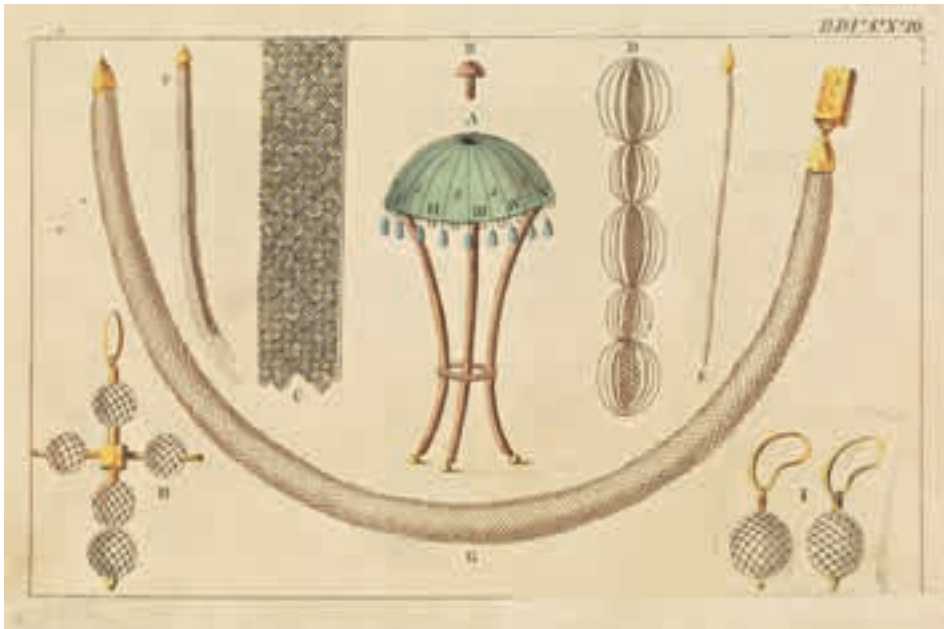
Met de historische sieraden in gedachten stelden wij ons de vraag op welke manier menselijk haar tegenwoordig in de beeldende kunst wordt toegepast. Dat het materiaal nog altijd actueel is, blijkt uit het grote aantal (inter)nationale kunstenaars en ontwerpers

dat heeft deelgenomen aan de tentoonstelling. De objecten, installaties en sieraden zijn qua vorm en toepassing vaak anders dan in de negentiende eeuw, zoals in dit artikel zal blijken.

Haarsieraden in de negentiende eeuw

Het verwerken van menselijk haar in sieraden is een oude traditie die in de negentiende eeuw tot grote bloei kwam. Hoewel de meeste haarsieraden waren bestemd voor vrouwen, zijn er toen horlogekettingen van menselijk haar gemaakt die door mannen zijn gedragen.³ De techniek waarin haarsieraden werden uitgevoerd is in 1821 beschreven in het eerste Nederlandse 'damesblad' *Penélopé* (afb. 1).⁴ De oorspronkelijke, kantklosachtige werkwijze wordt tegenwoordig alleen nog in Vamhus in Zweden gehanteerd.⁵

Het bewaren van een haarlok was vóór de uitvinding van de fotografie en het maken van selfies een manier om een tastbare herinnering aan een geliefde te behouden. Omdat de colliers en medaillons waarin haar is verwerkt meestal een aandenken aan een overledene zijn, heten ze vaak rouwsieraden.⁶ In de jaargang van 1821 van *Penélopé* lezen we ook

Afb. 1 Illustratie uit het tijdschrift *Penélopé* (1822). Foto: Koninklijke Bibliotheek KW 9195G20.

Dit handwerk is onder andere uitnemend geschikt om het aandenken aan een geliefde persoon te bewaren. Welk een aandoenlijk genoeg voor een meisje, hetwelk eene of andere geliefde betrekking verloren heeft, en 'haar' van dezelve bezit, dit tot een smaakvol monumentje voor haar zelve te vormen, of wel aan een treurende vader, of eene bedroefde moeder of bloedverwante aan te bieden.⁷

Verderop in de tekst wordt ingegaan op de toepassing van haar van geliefden in Frankrijk:

... Het is bij onze Fransche naburen thans in gebruik, dat eene bruid van ieder harer gemeenzaamste vriendinnen eene haarlok vraagt, en daarvan eene schilderij vervaardigt of laat vervaardigen, die zij op haar slaapkamer ophangt. [...] terwijl de andere zijde wordt ingenomen door een gelijksoortige medaillon met het haar des bruidegoms.

Er bestaan zelfs alba amicorum waarin vrienden van een persoon hun eigen haar hebben gebruikt voor een verfijnd borduurwerkje als blijk van vriendschap. Bijzondere voorbeelden hiervan zijn te vinden in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Tot het begin van de twintigste eeuw zijn de werkmethoden en de voorstellingen nauwelijks veranderd. Op verfijnde wijze werd het haar door professionals en dilettanten gevlochten, geborduurd en gelijmd tot een verscheidenheid aan sieraden en miniaturen.⁸

Haarsieraden in de eenentwintigste eeuw

Haren zijn heel persoonlijk, want niet alleen is een kapsel heel bepalend voor iemands identiteit en voorkomen, haren bevatten ook het DNA van de drager. Door een sieraad te (laten) maken met het haar van een dierbare draag je iemand dichtbij je: een haarsieraad geeft expressie aan een diepere band met de persoon van wie het haar afkomstig is.

Vandaag de dag gaat het bij het bewaren van een lokje haar vooral om het koesteren van het eerste haarlokje van kind(eren), dat ouders vaak in een medaillon of een album opbergen. Voor hedendaagse kunstenaars is menselijk haar een bron van inspiratie en zij gaan er heel anders mee om. Hun moderne varianten op oude haarwerken hebben doorgaans een geheel andere betekenis. Ook hanteren ze veelal, maar niet altijd, andere technieken dan die in het verleden gebruikelijk waren.

Een aansprekend voorbeeld van het samengaan van 'toen en nu' zijn de ontwerpen van Maho Takahashi (Sendai, Japan, 1990). Takahashi studeerde in 2012 af aan Central Saint Martins in Londen met een collectie moderne haarsieraden (afb. 2). Geïnspireerd op de techniek en symboliek van de negentiende-eeuwse traditie maakt de kunstenaar brochures en colliers met haar eigen haren. Deze zijn niet enkel zwart, maar de kleur loopt van donker over in blond omdat ze het haar gedipdyed heeft, nog voordat het is afgeknipt. De sieraden hebben de namen *Celebration* en *Elevation* meegekregen. Hiermee verwijst Takahashi naar het afknippen van haar lange haren of het 'redden' van een enkele haar uit haar haarborstel. Haar sieradencollectie symboliseert enerzijds een vorm van rouw voor het verlies van haar lange lokken, maar tegelijkertijd viert ze hiermee de

2 Maho Takahashi, *Gradation*, 2012, menselijk haar.
Foto: Kyoko Munakata.

schoonheid van dit materiaal, zoals ook de *Mourn to celebrate* collectie verraad. Takahashi vergeet ook de details niet door bijvoorbeeld extra aandacht op een enkele haar vestigen: deze isoleert ze om deze vervolgens in kunsthars te vatten. De broches krijgen titels mee als *Split end*, *Single knot* en *Single loop*, duidend op gespleten haren en haren die in de knop zijn geraakt; kleinigheden die iedereen wel herkent zonder er lang bij stil te staan.⁹ Zoals gezegd verwerkt Takahashi voornamelijk haar eigen lokken.

Hedendaagse kunstenaars die met haar werken, halen hun materiaal veelal bij kappers en leveranciers van extensions, vervaardigd van ‘anoniem haar’. Daarnaast kan het door hen benodigde haar uit de directie omgeving worden betrokken, bijvoorbeeld van een vriend of familielid nadat van hem of haar een lange staart haar is afgeknipt. Tenslotte kan de kunstenaar zijn eigen leverancier zijn door een streng van het eigen haar te gebruiken of de haren die zijn achtergebleven in zijn haarborstel of op de vloer terecht zijn gekomen. De keuze hangt af van de beschikbaarheid en het type werk dat een kunstenaar in gedachten heeft. Het gebruik van haar van een onbekende hoeft het werk echter niet minder persoonlijk te maken, zoals we elders in dit artikel zullen lezen bij de bespreking van het werk van Helen Pynor.

Evenals dat het geval is bij Takahishi is het persoonlijke en alledaagse ook voor de Amerikaanse kunstenaar Melanie Bilenker (Staten Island, 1978) het uitgangspunt, waarbij zij echter een geheel andere vormtaal hanteert. In kleine broches, medaillons en ringen wil zij de herinneringen bewaren aan eenvoudige handelingen, die normaalgesproken worden vergeten.¹⁰ Menselijk haar om te herinneren (afb. 3). Onopvallende verrichtingen zoals slapen, uit bed stappen of een glas melk inschenken legt Bilenker op intieme wijze vast in 'tekeningen' die ze uit haar eigen haar vervaardigt. Zelf zegt ze over de zaken die haar inspireren: 'I do not reproduce events, but quiet minutes, the mundane, the domestic, the ordinary moments.'¹¹ De kunstenaar houdt ervan om materialen te gebruiken die een eerder leven hebben gehad. Juist die fijne lijnen van een enkele haar brachten Bilenker op het idee om werk te creëren waarin het versimpelen van de omgeving centraal staat. Hiervoor heeft ze een eigen werkwijze bedacht. Gedurende de dag maakt ze snapshots van haar alledaagse bezigheden en handelingen. Deze vereenvoudigt ze en zet ze vervolgens om in een potloodtekening. Op de tekening legt ze daarna melkwit kalkpapier waarop ze de haren op de juiste plek legt en fixeert, de potloodlijnen volgend. Ze heeft een voorraad van haar haar die gesorteerd is op dikte en kleur, want dit kan sterk variëren, afhankelijk waar het op het hoofd groeit. Op deze manier ontstaan er kleine,

3 Melanie Bilenker, Pinning Series: *Smooth*, 2013, menselijk haar, goud, papier. Foto: Sienna Patti.

intieme werken die vragen om concentratie om ze goed te bekijken: niet alleen vanwege het kleine formaat, maar vooral ook door de keuze van het materiaal. Bij de eerste blik is het niet duidelijk dat het om menselijk haar gaat, dat komt pas in tweede of derde instantie. De kunstenaar wil de beschouwer enkele momenten laten focussen op de handelingen die vertrouwd en alledaags zijn. In een tijd die gericht is op consumeren, nodigt ze de kijker uit om even stil te staan. De miniaturen zijn heel fijn en delicaat gemaakt, vanuit de gedachte dat iemand zich daarop concentreert en zijn eigen gedachten loslaat.

In deze lijn, maar vanuit een andere werkmethode en toepassing zijn de werken van Sara Bomans (Bree, België, 1982) interessant. 'Haartekeningen' is letterlijk het woord dat de kunstenaar gebruikt om haar kunstwerken te beschrijven (afb. 4). Vanaf een afstand lijken de tekeningen inderdaad met een fineliner tot stand te zijn gekomen. Wanneer je ze echter van dichtbij bekijkt, heb je een heel andere beleving: de lijnen komen